

Inheemse bomen en struiken in Vlaanderen en Nederland

Bij de publicatie van een boek over inheemse bomen en struiken

In de voorbije 15 jaar is in Vlaanderen en Nederland veel onderzoek verricht naar het voorkomen van oorspronkelijke groeiplaatsen van inheemse boom- en struiksoorten. Vlaanderen zal dit jaar zelfs gebiedsdekkend in kaart zijn gebracht. Nederland zit ongeveer op de helft. De vergaarde kennis is recentelijk door zeven auteurs uit Nederland en Vlaanderen bijeengebracht in een rijk geïllustreerd boek (zie kader).

Het eerste inheemse dendrologische boek

Het boek is het eerste volledige boek over de inheemse boom- en struiksoorten in de Lage Landen. Nog nooit eerder verscheen een dergelijk overzicht. In de bekende dendrologische handboeken en flora's ontbreken, eigenaardig genoeg, tientallen inheemse taxa van houtige gewassen. Floristen zijn van ouds vooral gericht

op de spontane kruidenflora en dendrologen zijn vooral geïnteresseerd in exoten. Dat heeft zijn weerslag op de samenstelling van flora's en bomenboeken. Het boek 'Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen' beschrijft in het kort ook een aantal exoten die spontaan in het landschap voorkomen (zoals Appelbes, Amerikaans krentenboompje, Witte esdoorn, Amerikaanse eik en Chinese boxdoorn), soorten

die net over de Vlaamse of Nederlandse grens voorkomen (zoals Meelbes, Elsbes, Moerasrozemarijn, Europees krentenboompje en Zwart peperboompje) en soorten die verwarring kunnen opleveren met inheemse soorten (zoals Suikeresdoorn, Japanse berberis, de wilgensoort "Amerikaantje" en enkele hybride populieren, linden en wilgen).

Beschrijving, verspreiding, geschiedenis en gebruik

Het boek geeft van alle soorten, en vaak ook ondersoorten, variëteiten en hybriden, uitvoerige beschrijvingen en determinatieschema's met kleurenfoto's van bloemen, bladeren en vruchten. Ook worden foto's van de boom of struik in situ gegeven. Van verschillende soorten zijn de nog altijd onovertroffen en fraaie tekeningen uit de oude Duitse bomenboeken van Willkomm (1880) en Hempel und Wilhelm (1898) weergegeven. Van vrijwel alle soorten werden verspreidingskaartjes afgedrukt. Een uniek onderdeel van het boek is een hoofdstuk over de archeobotanie bij iedere soort of geslacht. De vondst van een pitje van de Wilde peer uit de Nieuwe Steentijd leert dat die soort ook echt 5000 jaar geleden in het kustgebied voorkwam. Vruchten van de linde en een boomstamkano van linde van meer dan 7000 jaar, gevonden bij opgravingen, leveren een bewijs voor het natuurlijke voorkomen van de linde in de Lage Landen. De iep was voor de prehistorische mens geschikt voor bogen- en sperenhout, maar met de later arriverende *Taxus* kon de kwaliteit ervan aanzienlijk worden verbeterd. Zo komen we in het boek ook opgravingsvondsten van de Wilde kardinaalsmuts, Wegedoorn, Wilde gagele, Iep, *Taxus* en Gelderse roos tegen. De betekenis van de archeologie voor onze plantenkennis komt hierbij prachtig naar voren.

Uitgestorven soorten en nieuw ontdekte soorten

Er komen in totaal circa 110 soorten inheemse bomen en struiken voor in Vlaanderen en Nederland. De ruim 250 bramensoorten zijn

daarbij niet meegerekend. Ook de dwergstruiken zoals de bosbessen, heisoorten en heidebremen vallen buiten het kader van het boek. Het gaat om de houtige gewassen die na de laatste ijstijd de Lage Landen op eigen houtje hebben bereikt, soms me behulp van vogels, water en wind. Vergeleken met de naar schatting 3000 exoten van bomen en heesters zijn de Lage Landen van nature niet ruim bedeed. De soortenrijkdom van het Tertiair, de periode van vóór de ijstijden, kwam niet vanzelf terug. De remigratie van de soorten werd onder meer belemmerd door de aanwezigheid van de Pyreneeën en de Alpen. In de inleidende hoofdstukken van het boek wordt aandacht geschonken aan die vegetatiegeschiedenis en de beïnvloeding door de mens, vooral sedert het begin van de landbouw in de Nieuwe Steentijd. Met behulp van het moderne DNA-onderzoek kunnen we zelfs de herkomst van oude eikengroeiplaatsen afleiden. Zo weten we dat de voorouders van de Zomer- en Wintereiken op de Klaverberg bij Opglabbeek 13.000 jaar geleden vertrokken vanuit Italië. Westelijker voorkomende populaties van de eik migreerden vanuit Spanje. Uit het onderzoek is gebleken dat een aantal soorten in de Lage Landen als autochtone bomen en struiken waarschijnlijk zijn uitgestorven: de Grove den, de Koraalmeidoorn, de Schijnkraagros, de Stekelige muizendoorn en in Vlaanderen ook de *Taxus*. Door het intensieve onderzoek zijn er ook nieuwe soorten gevonden: de Schijnkoraalmeidoorn, de Schijnnegelantier, de Wigbladige roos, de Ruwe viltroos en de Schijnhondsroos.

Hoe onderscheiden we autochtone bomen en struiken?

Een niet eenvoudige vraag is: "Wanneer spreken we van autochtone planten? Welke planten zijn oorspronkelijk inheems in onze streken? Vanaf de Nieuwe Steentijd (circa 7.000 jaar geleden) werd in de Lössgebieden van Belgisch- en Nederlands Limburg door de eerste boeren een begin gemaakt met de kap van het bos. Dit ging gepaard met de bevoordeling en benadeling van soorten. Vooral vanaf de Middeleeuwen kwam daar ook import, kweek en aanplant bij. Onderzoek en inventarisatie van autochtone bomen en struiken gaan uit van kenmerken die betrekking hebben op de boom en struik zelf, maar vooral ook op eigenschappen van de groeiplaats. Een eerste zeef is het vaststellen of de groeiplaats voorkomt op stafkaarten van vóór of rond 1800. Vervolgens wordt bekeken of de groeiplaats ook echt oud is aan de hand van onder andere het voorkomen van oudbos-indicatoren in de kruidlaag, zoals Adelaarsvaren, Slanke sleutelbloem, Eenbes, Dalkruid, Bosanemoon en Ruige veldbies en kenmerken van oude bosbeheersvormen, zoals hakhout, (boomweiden [Hudewald]) en spaartelgenbos. Ook zijn er soorten die zelden of nooit gekweekt of aangeplant worden, zoals Wilde appel, Kraagros, Viltroos en Wegedoorn. Deze soorten zijn vrijwel altijd autochtoon. Autochtone bomen en struiken zijn vooral te vinden op steile hellingen, bij holle wegen, graften, langs meanderende beken, randen van oude boskernen en houtwallen. Door het eeuwenlange hakhoutbeheer bleef het genenmateriaal behouden. Hakhout werd toegepast op vele boom- en struiksoorten zoals de beuk, eik, iep, linde, es, Zwarte els, ►

■ □ □
Oogstresultaat van autochtone bomen en struiken in Vlaanderen (foto: Kristien Vander Mijsbrugge).

■ ■ □
Fladderiepen (*Ulmus laevis*) in de kustduinen nabij Brugge.

■ □ ■
Bladeren van de fladderiep.

Boven

- ■ ■ ■

Ratelpopulieren in de kustduinen.
- ■ ■ ■

Gelderse roos in een beekdalbosje in Oost-Vlaanderen.
- ■ ■ ■

Haag met mispelstruiken.
- ■ ■ ■

300 jaar oude haagbeukstoot (Galgenberg - Sint-Andries-Brugge).

Onder

- ■ ■ ■

Bottels van de viltroos, typisch zijn de bottelstelen met klieren.
- ■ ■ ■

Vruchten van de mispel.
- ■ ■ ■

Vruchten van de uiterst zeldzame stijlroos (Kustduinen, Vlaanderen).

Gewone esdoorn, wilgen en Sporkehout. Door eeuwenlang hakken konden soms boomstoven van indrukwekkende omvang ontstaan, zoals die van de Klaverberg (Opplabeek) met omtrekken tot meer dan 25 meter! Hakhout was een belangrijke bron van houtskool en (bij de eik) van schors ten behoeve van de leerlooierij. Een belangrijke genenbron bleek ook de oude boerenhaag met b.v. meidoornsoorten, Sleedoorn, Gladde iep,

Hulst, Wilde mispel, Gewone esdoorn, Es, Beuk en Haagbeuk. De oude boerenhagen, die ook cultuurhistorisch de moeite waard zijn, zijn echter ernstig bedreigd. In sommige streken zijn ze nog maar mondjesmaat te vinden.

Bomen en struiken: bedreigde flora

Wat is nu het belang van de oorspronkelijk

inheemse bomen en struiken? Een veel gestelde vraag. Allereerst een stukje statistiek: Naar schatting is thans minder dan 5% (!) van de bomen en struiken in Vlaanderen en Nederland nog autochtoon. Van de circa 110 soorten is de helft zeldzaam en merendeels bedreigd in hun voortbestaan. We nemen aan dat populaties van bomen en struiken die hier al vele eeuwen voorkomen en een natuurlijke genetische selectie hebben

Inheemse bomen en struiken in de Lage Landen

aalbes, bos	Ribes rubrum var. Rubrum	heesterpruim (archeofiet)	Prunus x fruticans	roos, beklieerde heggen	Rosa tomentella
aalbes, Noordse (?)	Ribes spicatum	hei, gewone dop	Erica tetralix	roos, berijpte vilt	Rosa sherardii
abeel, grauwe (?)	Populus canescens	hei, kraai	Empetrum nigrum	roos, bos	Rosa arvensis
appel, wilde	Malus sylvestris	hei, rode dop	Erica cinerea	roos, duin	Rosa spinosissima
beredruif	Arctostaphylos uva-ursi	hei, struik	Calluna vulgaris	roos, heggen	Rosa corymbifera
berk, karpaten	Betula pubescens subsp. Carpatica	hulst	Ilex aquifolium	roos, honds	Rosa canina
berk, ruwe.	Betula pendula	iep, fladder	Ulmus laevis	roos, kale struweel	Rosa dumalis
berk, zachte	Betula pubescens	iep, Engelse veld	Ulmus procera	roos, kleinbloemige	Rosa micrantha
bes, kruis	Ribes uva-crispa	iep, gladde	Ulmus minor	roos, kraag	Rosa agrestis
bes, zwarte	Ribes nigrum	iep, ruwe	Ulmus glabra	roos, ruwe vilt	Rosa pseudosabruscula
beuk	Fagus sylvatica	jeneverbes	Juniperus communis	roos, schijnheggen	Rosa subcollina
bitterzoet	Solanum dulcamara	kamperfoelie, rode	Lonicera xylosteum	roos, schijnhonds	Rosa subcanina
bosbes, rode	Vaccinium vitis-idaea	kamperfoelie, wilde	Lonicer periclymenum	roos, schijnkraag (uitgestorven)	Rosa inodora
bosbes, zwarte	Vaccinium myrtillus	kardinaalsmuts, wilde	Euonymus europaeus	roos, stijl	Rosa stylosa
bosrank	Clematis vitalba	kers, zoete	Prunus avium subsp. Avium	roos, vilt	Rosa tomentosa
braam (circa 250 soorten)	Rubus sp.	klimop	Hedera helix	roos, Vlaamse heggen	Rosa corymbifera var. Déséglisei
brem	Cytisus scoparius	kornoelje, gele	Cornus mas	roos, wigbladige	Rosa elliptica
brem, Duitse	Genista germanica	kornoelje, rode	Cornus sanguinea	sleedoorn	Prunus spinosa
brem, kruip	Genista pilosa	lavendelhei	Andromeda polifolia	Spaanse aak	Acer campestre
brem, stekel	Genista anglica	liguster, wilde	Ligustrum vulgare	sporkehout	Rhamnus frangula
brem, verf	Genista tinctoria	lijsterbes, wilde	Sorbus aucuparia	taxus	Taxus baccata
den, grove (uitgestorven?)	Pinus sylvestris	linnaeusklokje	Linnaea borealis	veenbes, kleine	Oxycoccus palustris
duindoorn	Hippophae rhamnoides	linde, winter	Tilia cordata	vlier, gewone	Sambucus nigra
dwergmispel, wilde (?)	Cotoneaster integerrimus	linde, zomer	Tilia platyphyllos	vlier, tros	Sambucus racemosa
egelantier	Rosa rubiginosa	maretak	Viscum alba	vogelkers, gewone	Prunus padus
egelantier, schijn	Rosa henkeri-schulzei	meidoorn, Eenstijlige	Crataegus monogyna	wegedoorn	Rhamnus cathartica
eik, winter	Quercus petraea	meidoorn, grootvruchtige	Crataegus x macrocarpa	wilg, amandel	Salix triandra
eik, zomer	Quercus robur	meidoorn, koraal (uitgestorven)	Crataegus rhipidophylla	wilg, bittere	Salix purpurea
els, witte	Alnus incana	meidoorn, schijnkoraal	Crataegus x subsphaericea	wilg, bos	Salix caprea
els, zwarte	Alnus glutinosa	meidoorn, tweestijlige	Crataegus laevigata	wilg, geoorde	Salix aurita
es	Fraxinus excelsior	mispel, wilde (archeofiet)	Mespilus germanica	wilg, grauwe	Salix cinerea
esdoorn, gewone	Acer pseudoplatanus	muizendoorn, stekelige (uitgestorven)	Ruscus aculeatus	wilg, kat (archeofiet)	Salix viminalis
esdoorn, Noorse (?)	Acer platanoides	peer, wilde	Pyrus pyrastrer	wilg, kraak	Salix fragilis
gagel, wilde	Myrica gale	peperboompje, rood	Daphne mezereum	wilg, kruip	Salix repens
gaspeldoorn	Ulex europaeus	populier, ratel	Populus tremula	wilg, rossige	Salix cinerea subsp. oleifolia
Gelderse roos	Viburnum opulus	populier, zwarte	Populus nigra	wilg, schiet	Salix alba
haagbeuk	Carpinus betulus	rijsbes	Vaccinium uliginosum	wollige sneeuwbal	Viburnum lantana
hazelaar	Corylus avellana	roos, behaarde struweel	Rosa caesia	zuurbes	Berberis vulgaris

Lijst van de inheemse boom- en struiksoorten in de Lage Landen: 33 boomsoorten, 65 struiksoorten en 16 dwergstruiken (cursief). De bramen (circa 250 soorten) zijn niet opgenomen. Bij soorten met een ? is het inheemse karakter niet helemaal zeker.

ondergaan, extra goed zijn aangepast aan de milieumomstandigheden. Zo hebben autochtone meidoorns minder last van meeldauw en bacterievuur. Maar ook al kennen we niet alle ins- en outs, alleen al vanwege de zeldzaamheid is behoud geboden. Wat weg is, is weg en komt nooit meer terug. Een extra belang is ook de belevingswaarde ervan. Autochtone bomen en struiken komen vooral voor in oude landschapselementen. Zo vallen het voormalige hakhout en spaartelgen op door hun grillige vormen. Ook voor de te verwachten opwarming van de aarde in de toekomst is het van groot belang dat er een breed genetisch spectrum aanwezig is in onze streken om de veranderingen het hoofd te bieden. De eeuwenoude wintereiken van de Klaverberg hebben immers zowel de warme 15e eeuw als de kleine ijstijd van de 17e eeuw meegemaakt!

Activiteiten

De vele initiatieven die in Vlaanderen ondernomen worden op het gebied van kennisverbreding, aanleg van een genenbank en toepassing en certificering van autochtone bomen en struiken gebeuren in Vlaanderen door het Agentschap voor Natuur en Bos en het Instituut voor Bos en Natuuronderzoek. Sedert 1992 worden zaden en stekken van autochtoon plantmateriaal geoogst, opgekweekt en in de handel gebracht. In toenemende

mate is plantmateriaal beschikbaar. Omdat het verzamelen van zaden en stekken op uiteenlopende groeiplaatsen echter nogal tijdrovend is, is het bijeenbrengen van diverse herkomsten in een levende collectie steeds wenselijker. Een aardige omstandigheid in dit verband is dat twee dagen voor het uitkomen van het boek in de Flevo-polder, de Nederlandse genen- en zaadbank werd geopend door Minister Veerman van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Hier zijn (voorlopig) van 40 soorten bomen en struiken diverse herkomsten van autochtone populaties bijeengebracht. Het plantmateriaal kan over enkele jaren worden benut om verarmde natuurgebieden en landschappen te versterken en aan te vullen. Inmiddels wordt in Nederland ook gewerkt aan de nieuwe 8e Rassenlijst voor Bomen, waarin aanvullingen van autochtone herkomsten zullen worden opgenomen. Hopelijk kan het nieuw verschenen boek bijdragen aan het enthousiasme voor de inheemse bomen en struiken en aan de bescherming van dit waardevolle erfgoed! ■

Tekst | Bert Maes | Maes.dool@planet.nl

Foto's | Ecologisch Adviesbureau Maes (tenzij anders vermeld)

Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen

Het boek is het resultaat van 15 jaar onderzoek in opdracht van het Nederlandse ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit en het Agentschap voor Natuur en Bos in Vlaanderen. Het bevat twee grote delen.

Het **eerste deel** bevat achtergrondinformatie over inheemse bomen en struiken, en is onderverdeeld in vijf hoofdstukken. In **hoofdstuk 1** wordt het verschil uitgelegd tussen inheemse, autochtone, exotische en archeofyte soorten. Deze termen worden in de praktijk niet altijd correct gebruikt. In **hoofdstuk 2** wordt het belang, het beheer en de toepassingen van inheemse bomen en struiken aangekaart. In **hoofdstuk 3** komt de geschiedenis van bomen en struiken vanaf het smelten van de ijskap na de laatste ijstijd aan bod. Aan de hand van verschillende historische periodes wordt de herkomst en introductie van bepaalde soorten besproken. Het **4e hoofdstuk** gaat over de oude landschapselementen waar we autochtone bomen en struiken kunnen vinden, zoals houtkanten, hakhoutbossen,... Het **laatste hoofdstuk** van deel één handelt over de belangrijkste landschappen in Vlaanderen en Nederland, en bespreekt de daar voorkomende inheemse boom- en struiksoorten.

Deel twee geeft een overzicht van inheemse bomen en struiken. Per soort komen o.a. herkenning, groeiplaats, verspreiding, geschiedenis en beheer aan bod.

B. M.

Pagina's | 376
 Auteurs | Bastiaens, J., Brinkkemper, O., Deforce, K., Maes, B., Rövekamp, C., Van den Brecht, P., Zwaenepoel, A.
 Eindredactie | Bert Maes
 Uitgeverij | Boom, Amsterdam
 Verkoopprijs | € 34,50
 ISBN | 90 8506 176 8
 BIB VVOG | BM 5152

